

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA SO'Z TURKUMLARI MASALASI

Shodiyeva Gulrux Nazir qizi¹

1-kurs magistranti.

Ismatova Shaxnoza Axror qizi²

Koson tumani 44-maktab ona tili va
adabiyot fani o'qituvchisi

¹Farg'ona Davlat Universiteti

²Qarshi davlat universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6801986>

ARTICLE INFO

Received: 28th June 2022

Accepted: 01st July 2022

Online: 06th July 2022

KEY WORDS

so'z turkumlari, so'z,
grammatik kategoriya,
mustaqil so'zlar,
yordamchi so'zlar, leksik,
gap bo'lagi, semantik,
morfologik, sintaktik,
dinamik, static, sifat,
ravish.

ABSTRACT

Ushbu maqolada o'zbek tilshunosligida so'z turkumlari o'rganilishi, so'z turkumlariga ajratish tamoyillari haqida fikr mulohazalar bayon qilingan.

So'z turkumlarining o'rganish tarixi antik davrlarga borib taqaladi. O'sha davr faylasuf, mantiqshunosh va tilshunoslari bu borada ilk marta juda qimmatli fikrlar bildirganlar. Masalan, Arastu so'z turkumlari sonini 3 ta deb ko'rsatgan va unga ot, fe'l, va bog'lovchi vositalarni kiritgan. Oradan qarib 12 - 13 asr o'tgandan keyin, ulug' bobokalonimiz Mahmud Koshg'ariy ham so'z turkumlari sonini 3 ta deb ko'rsatgan. So'z turkumlari nazaryasining rivojlanishi, olimlarning bu masala bilan shug'illana boshlashishi barobarida so'z turkumlari soni ham ortib bordi. Bu holat asosan, 19 - 20-asrlarda keng taraqqiy etdi.

O'zbek tilshunosligida so'z turkumlari haqidagi asosiy ilmiy bahslar, avvalo, so'z turkumlari tasnifi, o'zaro munosabati, ajratiluvchi guruhlar soni va ularning

tarkibi masalasidir. So'z turkumlari soni va tarkibini aniqlashda so'zlarning semantik, morfologik va sintaktik xususiyatlarini nazarda tutish keng tarqalgan. Ammo amaliyotda, asosan, so'zlarni turkumlashda, ularning semantik xususiyatiga tayanish urfga aylangan.

So'z turkumlari soni bularning turkumlanish tamoyillari anchadan beri o'rganilib kelindi va kelinmoqda. Lekin har qanday usul ham so'z turkumlarining xolis tasnifini bera olmasligiga qattiq ishongan rus tilshunosi M.N. Peterson so'z turkumlari sonini va ular bilan bog'liq muammolarni matn asosida o'rganishga qaror qiladi va shu maqsadda ulug' rus shoiri A. S. Pushkinning "Belkin hikoyalari" ("Повести белкина") asarini tanlaydi. Chunki uning yozishicah, hozirgacha rus tilshunosligida ham jahon tilshunosligida

so'z turkumlari haqidagi masala o'z yechimini topgan emas. O'z fikrini dalillash uchun M.N. Peterson mashhur fransuz tilshunosi J. Vandirisning quyidagi so'zlarini keltiradi: "so'zlarni turkumlash nihoyatda qiyin bo'lgani uchun hozirgacha hech kim so'z turkumlarining manzur bo'larli tasnifini yaratgan emas.

Hozirgi o'zbek tilida 12 ta so'z turkumi mavjud bo'lib, ular yuqorida bayon qilingan 3 asosiy xususiyatga ega bo'lish darajasiga ko'ra, guruhlariga bo'linadi. O'zbek tilshunosligida so'zlarni turkumlarga ajratishda turli yondashuvlar mavjud, birinchi xil tasnifda so'zlarni quyidagi 5 ta guruhga bo'linadi:

1. Mustaqil so'zlar;
2. Yordamchi so'zlar;
3. Modal so'zlar;
4. Undov so'zlar;
5. Taqlid so'zlar.

Ikkinchi xil tasnifda so'zlar ifodalaydigan umumiy ma'nolarga ko'ra bo'linadi:

1. Nomlovchi so'zlar: ot, sifat, son, fe'l va ravish.
2. Yordamchi so'zlar: bog'lovchi, ko'makchi va yuklama.
3. Ifodalovchi so'zlar: undov, modal va taqlid so'zlar.
4. Ko'rsatuvchi so'zlar: olmosh.

Bizga ma'qul ko'ringan tasnif quyidagi guruhlariga bo'linadigan tanifdir:

- 1) Mustaqil so'zlar: ot, sifat, son, fe'l, ravish va olmosh so'z turkumlari.
- 2) Yordamchi so'zlar: ko'makchi, bog'lovchi va yuklama so'z turkumlari.
- 3) Alohida so'zlar: modal, undov va taqlid so'z turkumlari.

Yuqoridagi ko'pincha tasniflarda mustaqil va yordamchi so'z turkumlari ko'zga ko'rinmoqda. Agarchi, bu tasnif ana'anaviy tasnif hisoblansa-da, hozirgi kunda ham o'z qimmatini yo'qotmagan. An'anaviy tasnifda

so'z turkumlariga 6 ta so'z turkumi kiritilib, ularda ot so'z turkumi birlamchi va fe'l esa ikkilamchi qutbda qaror topmoqda, lekin ayrim tadqiqotlarda taqlid so'zlar ham mustaqil so'z turkumlariga kiritilib, fe'l so'z turkumi oldinga o'tkazilmoqda. Fe'l barcha so'z turkumlari ichida eng katta, grammatik kategoriyalarga boy, mukammal so'z turkumidir. Biroq ma'lumki, Inson dunyoga kelgach, avvalam bor narsa-buyumlarga duch keladi. Har qanday harakat ham predmet yoki shaxs tomonidan bajariladi. Shunga binoan, bizga ma'quli esa an'anaviy tasnifdir.

Mustaqil so'z turkumi leksik va grammatik ma'noga ega bo'lib, gapning biror bo'lgi vazifasida kela olishi bilan shakl yasash xususiyatida ham egadir. Yordamchi so'zlar esa leksik ma'no anglatmaydi, morfologik jihatdan ham o'zgartirmaydi, gap bo'lgi vazifasida ham kela olmaydi va yasaliş xususiyatiga ham ega emas. Modal, undov va taqlid so'zlar esa mustaqil so'zlarga ham, yordamchi so'zlarga ham o'xshamaydi, o'zaro umumiy jihatlari ham yo'q. Shuning uchun, alohida so'z turkumlari deb ataladi.

Hozirgi o'zbek tilshunosligida grammatik kategoriyalar o'rganilish bo'yicha ham har xil fikrlar mavjud. An'anaviy tilshunoslikda har bir so'z turkumining grammatik kategoriyalari o'z doirasida o'rganilib kelingan bo'lsa-da, keyingi paytlarda so'z o'zgartiruvchi vositalar - otlardagi kelishik va fe'llardagi shaxs-son qo'shimchalari so'zlarning sintaktik aloqasiga xizmat qiluvchi aloqa-munosabat shakllari deb nomlanib, so'z turkumlaridan tashqarida o'rganilmoqda. Bizningcha, har bir kategoriyaning o'z so'z turkumi doirasida berilishi ma'qul. Chunki har so'z turkumining kategoriyasi o'z so'z turkumi doirasida o'rganilmasligi so'z

turkumlarining xususiyatlarini bir butun holda tushunmasligiga va so'z turkumlarini tahlil qilishda qiyinchilik hosil qilishga sabab bo'ladi. Shuning uchun, grammatik kategoriyalarga shakl hosil qiluvchilar va so'z o'zgartiruvchilarga bo'lingan holda har kategoriyani o'z doirasida o'rganilishi ma'qul. So'zlar bir-biridan ma'no va grammatik xususiyatlari jihatidan farq qiladilar. Ba'zi so'zlar mustaqil ma'no ifodalay olsa, ayrimlari boshqa so'zlar bilan birgalikdagina ma'lum grammatik ma'no ifodalashi mumkin. Bunday so'zlar leksik ma'no bildirmaydi va mustaqil qo'llana olmaydi. Mustaqil so'zlar esa gapning qurilishi uchun asos bo'ladi. Ular gapning ma'lum bo'lagi vazifasida kelib, ham mustaqil leksik tushuncha, ham grammatik ma'no ifodalaydi hamda gapning to'liq mazmunini kashf etishda muhim rol o'ynab, ma'lum so'roqqa javob bo'ladi.

Demak, so'zlarning gapda qanday gap bo'lagi bo'lib kelishi, qanday so'zlar bilan aloqaga kira olishi ularning ma'nolariga va grammatik shakllariga bog'liq bo'lgan hodisadir. Shuning uchun so'zlar har uch belgini (semantik, morfologik va sintaktik belgilarini) nazarda tutgan holda turkumlarga ajratiladi. Bu belgilar hamma so'z turkumlarida bir xil darajada emas, albatta. Ba'zi so'zlar uchun morfologik belgi yetakchi rol o'ynasa (masalan, ot, fe'l), ba'zilarida esa sintaktik belgi yetakchi rol o'ynaydi (masalan, sifat, ravish va yordamchi so'zlar)

So'z turkumlari masalasi, garchi butun dunyoda, jumladan, O'zbekistonda ham ko'plab tadqiqotlarda ob'ekt qilib olingan bo'lsa-da, hammaga bir xil darajada manzur bo'ladigan holatda o'rganilmagan.

References:

1. "Вопросы грамматического строя", Издательство академий Наук СССР Москва, 1955.
2. Мухитдинов Х., Худойберганаева Д., Умиров И. ва бошқа. Хрзирги узбек адабий тили. (укув кулланма), Т., Илм-зиё, 2004.
3. Сапаев Хрзирги узбек тили. Т., 2009.
4. Шоабдурахмонов Ш. Хрзирги узбек адабий тили. Т.: Фан, 1980.
5. Abdilkadimovna, K. N. (2021). Comparative And Linguocultural Analysis Of The Concept "Gender" In Uzbek And English Languages. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(06), 112-117.
6. Komilova, N. A. (2022, June). COMPARATIVE ANALYSIS OF LEXICAL VERBALIZERS OF THE CONCEPT "GENDER" IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 103-106).
7. Shodiyeva, G. N. Q. (2022). MATN GRAMMATIKASINING ASOSIY MUAMMOLARI. Academic research in educational sciences, 3(NUU Conference 2), 1173-1176.
8. Do'smatov, D., & qizi Shodiyeva, G. N. (2022, May). O 'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA SO 'ZLARNI TURKUMLARGA AJRATISH TAMOYILLARI. In INTERNATIONAL CONFERENCES ON LEARNING AND TEACHING (Vol. 1, No. 8, pp. 770-774).
9. Shodieva, G. N. Q., & Rakhmonova, M. A. Q. (2021). INFORMATION PERIOD CHANGE OF PEOPLE'S OUTLOOK, NEGATIVE AND POSITIVE IMPACT OF THE INTERNET. Scientific progress, 2(8), 563-566.